

The Principle of Cooperation in the Use of International Watercourses, with Emphasis on Iran-Iraq International Watercourses

(Type of Paper: Research Article)

Sangar Dawood Muhammed¹, Azad Abdulqader Salih Waladbaigi^{1*}

Abstract

Nowadays, increased use of international watercourses for non-navigational purposes, such as agricultural, industrial and trade use has put them in the spotlight. Meanwhile, global weather change, draughts, excessive uses of water resources, scarcity of water resources and population growth have increased the conflicts over international waterways. One of the common laws in the international public law is the principle of cooperation between the countries emphasized in the UN charter and a number of bilateral and multilateral agreements, including the 1997 Convention on the Law of Non-Navigational Uses of International Watercourses. In recent years debates between Iran and Iraq over the use of international waters has intensified and it seems without cooperation between both countries these debates can not be resolved. Therefore, the principle of cooperation in the issue of international waters has been chosen as the subject of this research. This research has applied descriptive and analytic methodology. The aim of this research is to explore the extent the principle of cooperation is reflected or indeed implemented in the international and bilateral agreements on watercourses between Iran and Iraq.

Keywords

International Watercourses, The Principle of Cooperation, Public International Law, Common Water Resources.

-
1. Associate Prof, Department of Public and International Law , Faculty of Law, Salahaddin University, Erbil, Kurdistan Region, Iraq. Email: sanagardawdmohammed@gmail.com
  2. MA. in Public International Law, Faculty of Law, Salahaddin University, Erbil, Kurdistan Region, Iraq (Corresponding Author). Email: azadwaladbaigi@gmail.com
- Received: November 2, 2019 - Accepted: February 17, 2020

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

اصل همکاری در زمینه بهره‌برداری از آبراهه‌های بین‌المللی، با تأکید بر آبراهه‌های بین‌المللی ایران و عراق (نوع مقاله: علمی - پژوهشی)

سنگر داوودمحمد^۱، آزاد عبدالقادر صالح ولدییگی^{۲*}

چکیده

امروزه با توسعه بهره‌برداری از آبراهه‌های بین‌المللی در امور غیرکشتریانی از جمله کشاورزی، صنعتی و بازرگانی این آبراهه‌ها بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته‌اند. همچنین با توجه به تغییرات اقلیمی، خشکسالی، بهره‌برداری بی‌رویه از آب، کمبود منابع آبی و افزایش جمعیت، منازعات بر سر آبراهه‌های بین‌المللی تشدید یافته است. یکی از اصول متداول در حقوق بین‌الملل عمومی، اصل همکاری در بین کشورهای است که در منشور سازمان ملل متحد و شماری از معاهدات بین‌المللی چندجانبه و دوجانبه از جمله کنوانسیون استفاده‌های غیرکشتریانی از آبراهه‌های بین‌المللی سال ۱۹۹۷ بر آن تأکید شده است. منازعات آبراهه‌های بین‌المللی در بین ایران و عراق در سال‌های اخیر صورت حادتری به خود گرفته است که بدون همکاری بین دو کشور قابل حل و فصل نیست، از این رو اصل همکاری در زمینه آبراهه‌های بین‌المللی به‌عنوان موضوع این تحقیق مورد توجه قرار گرفته است. روش این تحقیق توصیفی و تحلیلی است. هدف این تحقیق این است که نشان دهد اصل همکاری تا چه حدودی در موافقت‌نامه‌های بین‌المللی و موافقت‌نامه‌های دوجانبه بین ایران و عراق در زمینه آبراهه‌های بین‌المللی انعکاس یافته و تا چه حدودی عملاً اجرا شده است.

کلیدواژگان

آبراهه‌های بین‌المللی، اصل همکاری بین‌المللی، حقوق بین‌الملل عمومی، منابع آبی مشترک.

۱. دانشیار گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه صلاح‌الدین، اربیل، اقلیم کردستان، عراق.

Email: sanagardawdmohammed@gmail.com

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل عمومی، دانشکده حقوق، دانشگاه صلاح‌الدین، اربیل، اقلیم

Email: azadwaladbagi@gmail.com

کردستان عراق (نویسنده مسئول).

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۸/۱۱ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۲۸

مقدمه

امروزه، همکاری بین‌المللی در زمینه آبراهه‌های بین‌المللی نه تنها به ضرورتی گریزناپذیر تبدیل شده است، بلکه روزبه‌روز بر اهمیت آن نیز افزوده می‌شود. همکاری بین‌المللی در واقع پدیده‌های نوین در حقوق بین‌الملل عمومی نیست، زیرا از دیرباز دولت‌ها در زمینه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و نظامی همکاری‌های متعدد و گوناگونی با یکدیگر داشته‌اند.

بهره‌برداری از آبراهه‌های بین‌المللی، ناگزیر سبب ظهور منازعات و تنش‌های مختلفی در بین دولت‌های ساحلی خواهد شد. شواهد عملی دال بر این است که دولت‌های منبع، به شیوه‌های مختلف سعی دارند که بیشترین استفاده را از این آبراهه‌ها داشته باشند که این مسئله سبب ظهور منازعات عدیده‌ای در بین کشورهای ساحلی خواهد شد. استفاده منصفانه و معقول از این آبراهه‌ها ممکن نخواهد شد، اگر اصل همکاری در روابط آبی مابین این کشورها مورد توجه قرار نگیرد.

پس از خاتمه جنگ جهانی دوم و تأسیس سازمان ملل متحد، اصل همکاری بین‌المللی در بین دولت‌ها به یکی از مهم‌ترین اصول کاری این سازمان تبدیل شد که این امر از طریق حل‌وفصل منازعات به صورت مسالمت‌آمیز، منع استعمال زور و توسعه روابط دوستانه در بین کشورها تحقق‌پذیر است. بدین ترتیب مشخص می‌شود که همکاری بین‌المللی، سنگ بنای روابط دوستانه در بین کشورهای جهان است.

امروزه دیگر آب لازمه زندگی نیست، بلکه آب خود زندگی است و بر همین اساس نباید تعامل با آبراهه‌های بین‌المللی به نحوی باشد که بهره‌برداری و منافع یک کشور در آبراه، به ضرر دیگر کشورها تمام شود. همان‌گونه که روابط تجاری باید به طریقی باشد که منافع همه اطراف را تأمین کند، تعامل با آبراهه‌های بین‌المللی نیز باید منافع تمام دولت‌های ذی‌نفع را تأمین کند و این مهم بدون اصل همکاری در بین کشورها تحقق‌پذیر نیست. وابستگی مشترک در آبراهه‌های بین‌المللی می‌تواند زمینه بالقوه همکاری و تعاون در بین کشورهای جهان را بیش از پیش گسترش دهد. قضیه دریاچه آرال، از نمونه‌های بارز عدم همکاری بر سر منابع آبی است که به فاجعه بزرگ زیست‌محیطی تبدیل شد.

توزیع و پراکندگی ناعادلانه آب‌های شیرین در سطح کره زمین، سبب تشدید رقابت کشورها بر سر منابع آبی مشترک شده است که همین مسئله به ایجاد اختلاف، تنش و تضادهای سیاسی و بعضاً نظامی در بین کشورهای جهان منجر می‌شود. از این روست که جامعه بین‌المللی از سال‌ها پیش تلاش وافر را به منظور حل‌وفصل این مشکل آغاز کرده است که در نهایت، به انعقاد کنوانسیون استفاده‌های غیرکشتیرانی از آبراهه‌های بین‌المللی در سال ۱۹۹۷ منجر شد. یکی از اصولی که در این کنوانسیون و بسیاری از معاهدات دوجانبه و چندجانبه دیگر مورد توجه قرار گرفته، اصل همکاری در بین کشورها در زمینه آبراهه‌های بین‌المللی است.

منازعات آبی ایران و عراق به‌عنوان دو کشور همسایه که دارای چندین آبراه بین‌المللی مشترک‌اند، از دیرباز ادامه دارد، و برای حل‌وفصل این مشکل موافقت‌نامه ایران و عراق در خصوص رودخانه‌های مرزی سال ۱۹۷۵ و یادداشت تفاهم سال ۲۰۱۲ در بین دو کشور به امضا رسیده است. در این مقاله، اصل همکاری با توجه به کنوانسیون استفاده‌های غیرکشتریانی سال ۱۹۹۷ و موافقت‌نامه بین ایران و عراق در مورد رودخانه‌های مرزی و یادداشت تفاهم منعقد در بین دو کشور بررسی می‌شود.

مفهوم اصل همکاری در زمینه آبراه‌های بین‌المللی

اصطلاح «همکاری» نخستین بار توسط فرد انگلیسی به نام رابرت اوون در مقابل واژه «رقابت» به کار رفت. پس از آن برخی این واژه را با مفاهیم و کارکردهای متفاوتی به کار بستند، تا بدانجا که مقوله نهضت «همکاری» و حتی «همکاری‌گرایی» در نظریه‌های اقتصادی-اجتماعی، جایگاه ویژه‌ای یافت. امروزه اصطلاح «همکاری» را در مقابل واژه «یکجانبه‌گرایی» قرار می‌دهند. همکاری در تعریف خاص خود به نوع مشخصی از کار کردن با یکدیگر اشاره دارد که از طریق تشکیل سازمان رسمی و به‌کارگیری روش‌های مدیریتی خاص، دسترسی به اهداف مشترک را ممکن می‌سازد (پورهاشمی، ۱۳۹۲: ۶۲). از یک دیدگاه کل‌گرا، می‌توان گفت که همکاری عبارت است از تعامل میان یک یا چند واحد سیاسی یا بازیگر سیاسی در حوزه‌ها و زمینه‌هایی خاص که آن بازیگران از این تعامل دارای منافع مشترک خواهند بود و همزمان تمایل به آن را نیز دارند (مرادی، ۱۳۸۷: ۹۳).

منظور از تعهد کلی به همکاری در مورد منابع آبی مشترک، مجموعه‌ای از تدابیر و تعهدات متقابل است که باید از سوی دولت‌های ذی‌نفع برای بهره‌برداری بهتر از منابع آبی و تحقق منافع حداکثری برای همه دولت‌های ساحلی مورد توجه قرار گیرد (الصحراوی، ۲۰۱۷: ۱۳). همکاری ذاتاً به منظور تحقق منافع مشترک بر مبنای ایجاد توازن در منافع ملی برای همه دولت‌هاست که این امر به منظور دوری جستن از هرگونه تنش و درگیری سیاسی و نظامی بوده، و می‌تواند بهترین روش توسعه مسالمت‌آمیز روابط در بین این کشورها باشد (الرشیدی، ۲۰۱۲: ۴۹).

به‌طور کلی اصل همکاری از مهم‌ترین اصول حقوق بین‌الملل، بالأخص در زمینه حقوق آبراه‌های بین‌المللی به‌شمار می‌رود. ریشه این اصل در واقع به اصول حسن همجواری و حسن‌نیت مستقر در روابط بین‌الملل برمی‌گردد. اصل همکاری اهمیت زیاد و منحصربه‌فردی در زمینه آبراه‌های بین‌المللی دارد، زیرا تحقق اصول استفاده منصفانه و معقول و منع ایراد ضرر به دیگران با اصل همکاری گره خورده است (علوان، ۲۰۱۸: ۲۳۸). اصل همکاری در بین کشورهای مشترک در آبراه، بر احترام متقابل در بین این کشورها استوار است و این بهترین راه‌حل اختلافات آبی پیچیده فی‌مابین است، به‌خصوص در دنیای امروز که دولت‌ها به قواعد و

اصول تغییرناپذیری پایبندند که این امر مانع بهره‌برداری مشترک از آبراه‌های بین‌المللی می‌شود. اداره آبی متکامل، نیازمند وضع ضوابطی است که اداره بهتر این منابع را در پی داشته باشد، و این مهم نیز بدون اصل همکاری در میان دولت‌های مشترک در آبراه ممکن نیست (جاسم، ۲۰۱۸: ۲۱۲-۲۱۱).

منابع آبی مشترک اعم از رودها، دریاچه‌ها و منابع آبی زیرزمینی از مهم‌ترین مسائل در روابط میان کشورها هستند که می‌توانند به بستری برای همکاری‌های مشترک یا محملی برای نزاع و درگیری بدل شوند. در حال حاضر بیش از ۳۰۰ معاهده در این زمینه در میان کشورهای جهان منعقد شده است و تلاش این کشورها بر این است تا اختلافات خود بر سر منابع آبی را با توافق در نحوه بهره‌برداری و به طریق مسالمت‌آمیز حل‌وفصل کنند (محمدعلی‌پور، ۱۳۹۶: ۱۶). ریشه کلی تعهد کشورها به همکاری به مجموعه‌ای از اصول اساسی روابط بین‌الملل برمی‌گردد، از جمله اصول برابری در بین کشورها، تمامیت ارضی، حسن‌نیت و حسن همجواری است و نباید این امر را از نظر دور داشت که این پایبندی، تعهد به بذل عنایت لازم است نه تحقیق نتیجه که در معاهدات بین‌المللی، دادگاه‌های بین‌المللی و رویه کار بین‌المللی نیز بر آن تأکید شده است (الشاکر، ۲۰۱۱: ۹۶).

نباید از نظر دور داشت که الزام دولت‌ها به همکاری، ریشه در حقوق بین‌الملل عمومی نیز دارد و وجود هزاران معاهده بین‌المللی اعم از معاهدات دوجانبه، چندجانبه، منطقه‌ای و جهانی نیاز به همکاری با دیگر دولت‌ها را در سطوح مختلف نمایان می‌سازد (پورهاشمی، ۱۳۹۲: ۶۳). لزوم تلاش برای نهادسازی و نهادینه کردن روابط در درون حوضه آبراه‌های بین‌المللی ارتباط تنگاتنگی با مسئله توسعه و ارتقای هماهنگی و داشتن رهیافت راهبردی در داخل و در میان کشورهای واقع در یک حوضه آب فرامرزی دارد (عراقچی، ۱۳۹۴: ۴۳-۴۲).

شایان ذکر است که همکاری در بین دولت‌های ساحلی فواید عدیده‌ای برای کشورهای آبراه بین‌المللی به‌دنبال دارد که می‌توان شماری از فواید آن را چنین برشمرد:

۱. حفاظت از آبراه‌ها که در نتیجه به بهبود مدیریت سیستم زیست‌محیطی حوضه، کیفیت آب و تنوع زیستی منجر خواهد شد؛
۲. تحقق بهره‌برداری بهتر از ثروت‌های آبراه، زیرا همکاری بین کشورها در این چارچوب سبب افزایش توانایی مدیریت آبراه خواهد شد که در نتیجه به افزایش محصولات کشاورزی، تولید برق و مدیریت بهتر سیلاب‌ها و خشکسالی منجر می‌شود؛
۳. همکاری بین کشورها به دلیل تقسیم هزینه پروژه‌های اجرایی موجب کاهش هزینه‌ها خواهد شد، از این گذشته هزینه تنش‌آفرینی در روابط کشورها نیز از بین خواهد رفت؛
۴. افزایش منافع دولت‌ها در خارج از چارچوب حوضه که این امر سبب بهبود روابط در زمینه‌های سیاسی و اقتصادی در بین کشورها خواهد شد (الأمم المتحدة، ۲۰۰۵: ۲۶).

اساس حقوقی اصل همکاری در زمینه آبراه‌های بین‌المللی

دانشمندان حقوق بین‌الملل، در مورد اساس حقوقی اصل همکاری بین‌المللی اختلاف‌نظر دارند. برخی برابری در حاکمیت سرزمینی، تمامیت ارضی و منافع متقابل به‌منظور تحقق بهترین منافع و حمایت کافی از آبراه بین‌المللی را مبنای حقوقی اصل همکاری می‌دانند. برخی دیگر نیز بر این باورند که اساس حقوقی این اصل، به اصل حسن همجواری برمی‌گردد. گروه دیگری نیز همزیستی مسالمت‌آمیز را اساس حقوقی اصل همکاری می‌دانند. می‌توان گفت اساس حقوقی این اصل، به برابری در حاکمیت دولت‌ها برمی‌گردد که سبب همکاری در بین دولت‌ها می‌شود تا حاکمیت خود را بر سرزمین خود اعمال کنند. بی‌شک، حاکمیت سرزمینی متساوی بر آبراه‌های بین‌المللی و نحوه تعامل با آن به‌عنوان یک واحد متکامل که تمامی دولت‌های ساحلی در آن مشترک‌اند، عامل تسهیل بهره‌برداری منصفانه از آبراه‌های بین‌المللی به‌منظور استفاده حداکثری و تقسیم منافع آن براساس قواعد انصاف خواهد شد (جاسم، ۲۰۱۸: ۲۱۷-۲۱۵).

اگر چندین کشور در یک آبراه بین‌المللی مشترک باشند، تعامل بین‌المللی بر این اصل استوار است که باید همکاری، گفت‌وگو و مشورت در میان این کشورها در جریان باشد تا بتوانند بیشترین منافع را از این آبراه ببرند که این امر به سود همه دولت‌های ساحلی تمام خواهد شد. بی‌شک، تعهد و احترام گذاشتن به این اصل، راه را برای حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات در آینده خواهد گشود، بدون آنکه نیازی به توسل به خشونت یا منازعات محدودنگرانه منطقه‌ای باشد (وله‌دبه‌گی، ۲۰۱۵: ۶۰-۵۹).

موانع تحقق اصل همکاری در زمینه آبراه‌های بین‌المللی

چالش‌های ناشی از فقدان ساختارهای نهادینه به‌منظور همکاری نظام‌مند در خصوص آب‌های فرامرزی هنگامی ملموس و آشکار می‌شود که پای همکاری کشورهای هیدروهم‌ژمون در حوضه به میان آید. این کشورها اغلب در نهادهای چندجانبه مدیریت حوضه مشارکت نمی‌کنند، اما در عین حال اثر وضعی آنها همواره حس می‌شود و مسائل حوضه معمولاً تحت‌الشعاع قدرت برتر آنها قرار دارد (عراقچی، ۱۳۹۴: ۴۰). به‌طور کلی می‌توان مهم‌ترین موانع تحقق اصل همکاری را در موارد زیر خلاصه کرد:

۳.۱ اصل حاکمیت دولت‌ها: حاکمیت دولت‌ها از مهم‌ترین موانع تحقق اصل همکاری است که به دو نوع مطلق یا محدود تقسیم می‌شود. حاکمیت مطلق، بدین معناست که هر دولتی در اقدامات و اعمال خود کاملاً آزاد است و به‌هیچ‌وجه وضعیت دیگر دولت‌های ساحلی آبراه بین‌المللی را رعایت نمی‌کند، این امر زمانی بغرنج‌تر خواهد شد که رفتار یکی از این دولت‌ها با سیاست دولت‌های دیگر در تضاد باشد، به همین دلیل حاکمیت ملی به‌عنوان مانعی بزرگ در

مقابل همکاری‌های منطقه‌ای ظهور خواهد کرد. حاکمیت محدود نیز بدین معناست که حاکمیت مفهوم جامدگونه‌ای ندارد، بلکه مفهومی است که متأثر از تغییرات بین‌المللی و قواعد حقوق بین‌الملل بوده و همسو با اصل همکاری در تغییر و تحول است (جاسم، ۲۰۱۸: ۲۱۸-۲۱۷).

۳،۲. تأثیر عوامل و اعتبارات سیاسی: از آنجا که بهره‌برداری از آبراهه‌های بین‌المللی گاهی با منافع حیاتی دولت‌ها در تضاد است، به همین دلیل دولت‌ها از انعقاد معاهدات یا راه‌حل‌های مسالمت‌آمیز طفره می‌روند، زیرا دولت‌ها همیشه مایل‌اند از زیر بار تعهدات منفی با منافعی که خالی کرده و حق آزادی عمل گسترده در اعمال و رفتارهای خود را در آینده تضمین کنند. عادتاً این مسئله در مواقعی بیشتر نمایان می‌شود که مشکلات بهره‌برداری از منابع آبی به میان آید، زیرا دولت‌ها آن را جزئی از حاکمیت داخلی خود قلمداد می‌کنند و ممکن است به زیان منافع اقتصاد ملی آنان تمام شود که در این حالت پایبندی به احکام قانون را برایشان دشوار می‌سازد و در نتیجه روابط بین‌المللی دولت‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد و سبب ظهور منازعات و تنش خواهد شد (القاضی، ۱۹۶۷: ۱۷۴).

۳،۳. وضعیت جغرافیایی، اقتصادی و نظامی: بدون شک، این اوضاع از مهم‌ترین عوامل تحقق همکاری در بین دولت‌های ساحلی محسوب می‌شود. موقعیت جغرافیایی از این رو می‌تواند مهم باشد که آیا دولت مذکور دولت منبع است یا دولت مصب، علاوه بر این توانمندی‌های اقتصادی و نظامی نیز می‌تواند در این زمینه مؤثر بوده و در شکل‌گیری روابط در بین دولت‌های ساحلی تعیین‌کننده باشد. آن دسته از دولت‌ها که بر حفظ منافع خود تأکید می‌ورزند، با اعمال نفوذ بر آبراهه‌های بین‌المللی در راه تحقق همکاری مانع‌تراشی می‌کنند. علاوه بر این، مقتضیات همکاری‌های بین‌المللی سبب خواهد شد که این موانع به حداقل خود برسد (جاسم، ۲۰۱۸: ۲۱۸). کارشناسان معتقدند چهار عامل جغرافیایی زیر می‌توانند به‌طور بالقوه سبب ایجاد منازعه و تنش در مرزهای رودخانه‌ای کشورها شوند: آلودگی و تحلیل منابع، کمبود یا کم‌آبی، توزیع ناعادلانه و سهمیه‌بندی نامناسب و بلایای طبیعی یا حوادث انسانی (زرقانی، ۱۳۹۰: ۶۴).

اصل همکاری در اعلامیه‌ها و معاهدات بین‌المللی

بدون شک اصل همکاری، از اصول مهم حقوق بین‌الملل است که در سطوح مختلف جهانی و منطقه‌ای به کار گرفته شده است، و چنین الزامی از جوهره وجودی حقوق بین‌الملل عمومی نشأت می‌گیرد. با اینکه اصل همکاری بین‌المللی یک تعهد عرفی تلقی می‌شود، با این همه، منشور سازمان ملل متحد سال ۱۹۴۵ به تفصیل به این اصل پرداخته است، به گونه‌ای که اصل همکاری یکی از پایه‌های حقوق بین‌الملل جدید را تشکیل می‌دهد. در بند ۳ ماده ۱ منشور سازمان ملل «حصول همکاری بین‌المللی در حل مسائل بین‌المللی که دارای جنبه اقتصادی و

اجتماعی و فرهنگی یا بشردوستی است، در پیشبرد و تشویق احترام به حقوق بشر و آزادی‌های اساسی برای همگان بدون تمایز از حیث نژاد، جنس، زبان یا مذهب» مورد تأکید قرار گرفته است (پورهاشمی، ۱۳۹۲: ۶۳). همچنین در کنگره آب سازمان ملل در سال ۱۹۷۷ توصیه‌هایی چند در زمینه همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی در بین دولت‌های مشترک در آبراه وجود دارد که در آن بر ضرورت همکاری در مدیریت منابع آبی مشترک براساس منشور ملل متحد و اصول حقوق بین‌الملل و براساس برابری در حاکمیت و تمامیت ارضی تأکید شده است. معاهده حمایت و بهره‌برداری از آبراه‌های فرامرزی و دریاچه‌های بین‌المللی که در ۱۹۹۲/۳/۱۷ در هلسینکی به امضا رسیده است، در بند ۶ ماده ۲ خود بر همکاری در بین دولت‌های ساحلی براساس مساوات و معامله‌ی مقابله‌ی به مثل تأکید ورزیده است (الردایده، ۲۰۰۸: ۱۱۸-۱۱۷).

در ماده ۱۰ میثاق اروپایی آب در سال ۱۹۶۷ آمده است: «آب مرزها را به رسمیت نمی‌شناسد و به همین دلیل لازم است که در این زمینه به همکاری متوسل شد». در قطعنامه‌ی مجمع عمومی سازمان ملل متحد شماره ۱۹۷۴/۳۲۸۱ (میثاق حقوق و وظایف اقتصادی دولت‌ها) آمده است: «در هنگام بهره‌برداری از منابع طبیعی مشترک در بین دو کشور یا بیشتر، بایستی که هر دولت به‌منظور بهره‌برداری بهتر از این منابع براساس سیستم اخطار و مشورت قبلی، دست همکاری به‌سوی دیگران دراز کند، به‌نحوی که به منافع مشروع دیگران زیانی وارد نشود» (داوود، ۱۹۹۴: ۲۱-۲۰). اعلامیه‌ی استکهلم در سال ۱۹۷۲ که در کنگره‌ی محیط زیست سازمان ملل صادر شده است، در ماده ۵۱ توصیه‌های خود به شرح ذیل به موضوع همکاری اشاره کرده است: «توصیه می‌شود که دولت‌های ذی‌نفع نسبت به تشکیل کمیته‌ی حوضه رودخانه‌ها توجه کنند یا نسبت به در پیش گرفتن هر راهکار مناسب دیگری به‌منظور همکاری در بین دولت‌های ذی‌نفع در زمینه‌ی منابع آبی مشترک اقدام کنند». همچنین کمیسیون حقوق بین‌الملل در گزارش شستمین کنگره خود در سال ۱۹۸۲ در مونترال با انتشار مجموعه‌ای از قواعد به اهمیت همکاری بین‌المللی، به‌عنوان بخشی از تعهدات دولت‌های ساحلی اشاره کرده و در ماده ۴ آن آمده است: «به‌منظور اجرای احکام این مواد بایستی که دولت‌ها با یکدیگر همکاری کنند» (رشید محمد، ۲۰۰۰: ۹۲-۹۱).

کنوانسیون مربوط به حقوق استفاده‌های غیرکشتریانی از آبراه‌های بین‌المللی سال ۱۹۹۷ آخرین و مهم‌ترین سند بین‌المللی در این زمینه است. در سال ۱۹۷۰، مجمع عمومی سازمان ملل مطالعه در خصوص حقوق مصارف غیرکشتریانی از آبراه‌های بین‌المللی را به کمیسیون حقوق بین‌الملل پیشنهاد داد. کنوانسیون استفاده‌های غیرکشتریانی از آبراه‌های بین‌المللی سازمان ملل ۱۹۹۷ اولین سند قانونی جهانی الزام‌آور در خصوص استفاده و دیگر فعالیت‌های مربوط به آبراه‌های بین‌المللی است. این سند به‌دلیل تدوین اصول و قواعد عرفی حقوق آبراه‌های بین‌المللی در هفت بخش، سی‌وهفت ماده و یک الحاقیه حائز اهمیت است. کنوانسیون، اصول همکاری و مذاکره با قصد واقعی به‌منظور رسیدن به توافق و استفاده‌ی منصفانه

و معقولانه از منابع آبی بین‌المللی را به رسمیت شناخته است (شیرازیان، ۱۳۹۴: ۷۹-۷۸).
 ماحصل مواد ۳۷ گانه کنوانسیون، تعیین چارچوبی حقوقی و جهانی برای آبراه‌های بین‌المللی و کشورهای دارای مرز آبی بر مبنای اصول و قواعد عرفی حقوق آبراه‌های بین‌المللی بوده است. این چارچوب اصولی اساسی همچون الزام بهره‌برداری منصفانه و معقول، تعهد به عدم ورود خسارت، تعهد به همکاری و مشارکت از منابع آبی مشترک را در برمی‌گیرد (عابدینی، ۱۳۹۷: ۲۰۳). این کنوانسیون در ۱۹/۵/۱۹۹۷ در مجمع عمومی سازمان ملل متحد تصویب شد و در ۱۹/۵/۲۰۱۴ شمار کشورهای الحاقی به این کنوانسیون به حد نصاب قانونی رسید که ۳۵ کشور است و براساس کنوانسیون پس از ۹۰ روز یعنی در ۱۷/۸/۲۰۱۴ کنوانسیون اجرایی خواهد شد (داود، ۲۰۱۷: ۱۲۰-۱۱۶).

در بند ۱ ماده ۸ این کنوانسیون آمده است: «دولت‌های آبراه بین‌المللی براساس برابری در حاکمیت، تمامیت ارضی، سود متقابل و حسن‌نیت به‌منظور تحقیق منافع بهتر از آبراه بین‌المللی و تأمین حمایت کافی از آن با یکدیگر همکاری خواهند کرد». همچنین در بند ۲ ماده ۸ کنوانسیون مذکور آمده است: «به‌هنگام تعیین روش این همکاری در بین دولت‌های آبراه برحسب ضرورت نسبت به تشکیل سازوکار یا کمیته‌های مشترک به‌منظور تسهیل در همکاری و اتخاذ تدابیر و راهکارهای مربوطه در پرتو تجارب حاصله اقدام خواهند کرد که این امر از طریق همکاری در چارچوب سازوکارها و کمیته‌های مشترک موجود در مناطق مختلف عملی خواهد شد» (Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses 1997).

بدین ترتیب معلوم می‌شود که بهره‌برداری منصفانه و معقول بدون همکاری در بین دولت‌های آبراه ممکن نخواهد شد، زیرا همکاری عامل تحقق راه‌حل‌های عادلانه، ملموس و سریع آن دسته از مشکلاتی است که به‌هنگام بهره‌برداری از آبراه‌ها بروز می‌کند که این امر نیز تنها از راه گفت‌وگو و هماهنگی دائم میسر خواهد شد. همچنین براساس بند ۲ ماده ۸، کنوانسیون به‌منظور تسهیل در اصل همکاری، خواستار تشکیل سازوکار و کمیته‌های مشترک در بین کشورهای آبراه بین‌المللی است و در این زمینه اختیارات لازم را به کشورهای ذی‌نفع اعطا کرده است تا برحسب ضرورت تصمیمات لازم را اتخاذ کنند (جاسم، ۲۰۱۸: ۲۲۲-۲۲۱).

تعهد کلی به اصل همکاری در این کنوانسیون به شکل واضح به مجموعه‌ای راهکار موضوعی منجر خواهد شد، که در ماده ۹ کنوانسیون بر این مسئله تأکید شده است. در این ماده بر تبادل منظم داده‌ها و اطلاعات در مورد آبراه و بالأخص اطلاعات مربوط به وضعیت هیدرولوژیک، اکولوژیک و زمین‌شناسی و غیره آبراه سخن به میان آمده است. همچنین هر یک از دولت‌های آبراه ملزم‌اند تمام توان و تلاش خود را برای جمع‌آوری اطلاعات مربوط به کار گیرند و این اطلاعات را در صورت مطالبه دیگر دولت‌ها در اختیار آنان قرار دهند (العادلی، ۲۰۰۷: ۲۴۹-۲۴۸).

پذیرش کنوانسیون استفاده‌های غیرکشتریانی از آبراه‌های بین‌المللی سال ۱۹۹۷ به‌عنوان

فصل الخطاب و مرجع حل و فصل اختلافات و منازعات در خصوص آبراهه‌های بین‌المللی، هدفی ارزشمند به‌شمار می‌رود که تاکنون تحقق نیافته و تلاش برای تأمین آن از سوی جامعه جهانی از هر نظر توجیه‌پذیر است (عراقچی، ۱۳۹۴: ۵۰). از سوی دیگر، این کنوانسیون تلاشی است در راستای ایجاد توازن در بین منافع دولت‌های منبع و مصب به‌نحوی که موجب رضایت خاطر طرفین شود. علاوه بر آن، چارچوبی کلی را نیز برای دولت‌های ساحلی مهیا کرده است که با استفاده از آن می‌توانند با اندک تغییراتی نسبت به تنظیم معاهدات فی‌مابین در این زمینه از آن سود جویند (محمد، ۲۰۰۶: ۵۶).

بدین ترتیب معلوم می‌شود که اهمیت اصل همکاری که در شمار زیادی از معاهدات و اعلامیه‌های بین‌المللی و بالأخص کنوانسیون استفاده‌های غیرکشتیرانی آبراهه‌های بین‌المللی سال ۱۹۹۷ بدان اشارت رفته است، به‌هیچ‌وجه از دیگر اصول تثبیت‌شده در حقوق آبراهه‌های بین‌المللی، از جمله بهره‌برداری منصفانه و معقول و زیان نرساندن به دیگران کمتر نیست و دولت‌های عضو در این معاهدات ملزم به اجرای آن‌اند، و در صورت مخالفت یا عدم اجرای آن متحمل مسئولیت بین‌المللی خواهند شد.

اصل همکاری از منظر آرای دادگاه‌های بین‌المللی

آرای قضایی بین‌المللی، نقش مهمی در تعیین قواعد حقوقی در روابط بین‌الملل و از جمله در منازعات مربوط به آبراهه‌ها دارند. با اینکه ماده ۵۳ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری، بر این نکته تأکید دارد که احکام قضایی تنها برای اطراف منازعه ملزم است و پیشینه قضایی محسوب نمی‌شود، اما بر کسی پوشیده نیست که اطراف منازعه در برابر دیوان بین‌المللی و حتی خود دیوان، به احکام سابق خود استناد می‌کنند و آن را دلیلی بر وجود قواعد حقوقی می‌دانند (المنصور، ۲۰۰۰: ۱۲۰-۱۱۹).

از آنجا که اصل همکاری به‌عنوان یکی از اصول اساسی در زمینه تعامل آبراهه‌های بین‌المللی مورد توجه قرار گرفته، از این‌رو در آرای دادگاه‌های بین‌المللی نیز مورد استناد قرار گرفته است. از جمله این موارد می‌توان به رأی دیوان بین‌المللی دادگستری در ۱۹۹۷/۹/۲۵ در مورد قضیه گابچیکوو-ناگیماروس در خصوص اختلاف میان دولت‌های مجارستان و اسلواکی اشاره کرد (علوان، ۲۰۱۸: ۲۴۰). دیوان بر این مسئله تأکید دارد که تنها از طریق همکاری بین‌المللی می‌توان به کاهش این مشکلات اقدام کرد. (International Court of Justice Rep, 1997: para.17)

قضیه گابچیکوو-ناگیماروس به اختلاف بین مجارستان و چکسلواکی در خصوص اجرای تعهدات قراردادی مربوط می‌شود که در سال ۱۹۹۷ بین طرفین امضا شد. موضوع این قرارداد در خصوص احداث مجموعه‌ای از آب‌بندها روی رودخانه دانوب بود که طرفین به‌طور مشترک

آن را ساختند و برای تولید برق آبی، ارتقای ناوبری و حفاظت در برابر سیل طراحی شده بود (عزیزی، ۱۳۹۵: ۱۱۱). همچنین دیوان در این قضیه تصدیق می‌کند که دولت اسلواکی به علت «عدم همکاری براساس حسن نیت» تعهدات خود، تحت عنوان حقوق بین‌الملل را نقض کرده است (پورهاشمی، ۱۳۹۲: ۷۲).

دادگاه حکمیت در بین فرانسه و اسپانیا نیز در سال ۱۹۵۸ در خصوص قضیه دریایچه لانو بر این نکته تأکید دارد که دولت‌های آبراه بین‌المللی باید با حسن نیت با یکدیگر همکاری داشته باشند (الجنیدی، ۲۰۰۱: ۱۱۸). همچنین در این رأی بر لزوم تبادل اطلاعات در بین دولت‌های ساحلی در مورد پروژه‌های در دست احداث تأکید شده است (العیسوی، ۲۰۱۶: ۱۲۲). طبق رأی دیوان، اسپانیا می‌توانست با همیاری فرانسه به ارزیابی منافع خود بپردازد و در اجرای طرح، نظراتی دهد و از آن به سود خود استفاده کند (ممتاز، ۱۳۷۴: ۱۱۴). در قضیه آبراه بین‌المللی ادر از دیوان بین‌المللی دادگستری درخواست شده بود که در مورد صلاحیت کمیسیون بین‌المللی رود ادر براساس معاهده ورسای سال ۱۹۱۹ اظهارنظر کند. در رأی دیوان آمده است: «جامعه منافع و مصالح در یک رود قابل کشتیرانی بنیاد یک حق حقوقی مشترک است. چهره اساسی این حق برابری کامل تمام دولت‌های ساحلی در استفاده از تمام رود و حذف امتیازات ویژه هر دولت در ارتباط با دیگر دولتهاست» (محمدعلی‌پور، ۱۳۹۶: ۸۹-۸۸).

نمادهای اجرای اصل همکاری

با توجه به اهمیت اصل همکاری در گستره بین‌المللی و تأکید شماری از کنوانسیون و معاهدات بین‌المللی در این باره، می‌توان مهم‌ترین نمادهای اجرای این اصل را با استنباط از کنوانسیون استفاده‌های غیرکشتیرانی از آبراه‌های بین‌المللی سال ۱۹۹۷ به شرح ذیل برشمرد:

۶.۱. تعهد کلی به همکاری: به‌طور کلی، اصل همکاری از مهم‌ترین اصول حقوق بین‌الملل بالأخص در زمینه حقوق آبراه‌های بین‌المللی است که ریشه آن به هر دو اصول حسن همجواری و حسن نیت در روابط بین‌الملل برمی‌گردد. اصل همکاری اهمیت فراوانی در زمینه بهره‌برداری از آبراه‌های بین‌المللی در امور غیرکشتیرانی دارد، زیرا از مهم‌ترین مقتضیات تحقق اصول بهره‌برداری منصفانه و معقول و زیان نرساندن به دیگران محسوب می‌شود که سنگ بنای حقوق آبراه‌های بین‌المللی قلمداد می‌شوند (علوان، ۲۰۱۸: ۲۳۸). به همین دلیل است که کنوانسیون استفاده‌های غیرکشتیرانی از آبراه‌های بین‌المللی سال ۱۹۹۷ در بند ۱ ماده ۸ بر تعهد به همکاری دولت‌های آبراه به‌منظور بهره‌برداری بهتر از آبراه و تأمین حمایت لازم از آن براساس برابری در حاکمیت، تمامیت ارضی، منافع متقابل و حسن نیت تأکید ورزیده است. تعهد به همکاری که در ماده مذکور بدان اشارت رفته است، در راستای اجرای مفاد چندین سند بین‌المللی است، از جمله ماده ۱/۱۳/ب از منشور ملل متحد که در آن از توسعه همکاری

بین‌المللی در زمینه‌های اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، آموزشی و بهداشتی سخن رفته است. همچنین در بیانیه استکهلم در سال ۱۹۷۲ در چارچوب برنامه‌های حمایتی محیط زیست و سند کنگره ماردل پلاتا در مورد آب‌ها در سال ۱۹۷۷ و کنگره بین‌المللی سازمان ملل متحد در دوبلین در سال ۱۹۹۲ بر همکاری دولت‌های مشترک در یک ساحل تأکید شده است (جاسم، ۲۰۱۸: ۲۲۲-۲۲۱). علاوه بر این، براساس بند ۲ ماده ۸ کنوانسیون سال ۱۹۹۷ مشخص می‌شود که این کنوانسیون به منظور تسهیل در اصل همکاری، خواستار تشکیل سازوکار و کمیته‌های مشترک در بین کشورهای آبراه بین‌المللی است و در این زمینه اختیارات لازم را به کشورهای ذی‌نفع اعطا کرده است تا برحسب ضرورت تصمیمات لازم را اتخاذ کنند (Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses 1997).

۶.۲. آگهداد و مشورت قبلی: براساس ماده ۱۲ کنوانسیون مذکور، قبل از انجام هر عملی از سوی هریک دولت‌های آبراه یا قبل از اجرای هرگونه تدبیر پیش‌بینی شده که ممکن است منشأ ضرر خطیر برای دیگر دولت‌های آبراه باشد، لازم است که در وقت مناسب دولت مذکور را مطلع کرده و داده‌ها و اطلاعات فنی لازم را نیز منضم کند، از جمله آثار اعمال انجام گرفته به منظور ارزیابی آثار زیست‌محیطی آن تا دولتی که مورد اخطار واقع شده است، آثار احتمالی را ارزیابی و تدابیر لازم را اتخاذ کند. براساس ماده ۱۳ دولت مورد اخطار واقع شده، شش ماه مهلت دارد تا تحقیق و ارزیابی خود را انجام دهد و نتایج را به دولت اخطاردهنده ابلاغ کند. این مهلت تا شش ماه دیگر قابل تمدید است (Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses 1997، ۲۰۱۴: ۲۶۷).

ماده ۱۷ کنوانسیون مذکور بر این مسئله تأکید دارد، اگر دولت‌های مورد تبلیغ واقع شده دیدند که آثار احتمالی اعمال انجام شده با ماده ۵ کنوانسیون (متعلق به بهره‌برداری منصفانه و معقول) و ماده ۷ (در مورد زیان نرساندن) در تعارض است، به منظور پایان دادن به موضوع به صورت عادلانه به مشورت و گفت‌وگو خواهند پرداخت و باید مشورت و گفت‌وگو با حسن نیت انجام پذیرد و حقوق و منافع مشترک دولت دیگر نیز لحاظ شود (علوان، ۲۰۱۸: ۲۴۶).

۶.۳. مبادله منظم داده‌ها و اطلاعات: بدون شک هریک از دولت‌های ساحلی آبراه بین‌المللی، برای دست یافتن به داده‌ها و اطلاعات مربوط به آبراه بین‌المللی، منافع خاص خود را دارند، زیرا بدون دست یافتن به این اطلاعات، حل و فصل منازعات مربوط به آبراه‌های بین‌المللی ممکن نخواهد شد (جاسم، ۲۰۱۸: ۲۲۳). به همین دلیل ماده ۹ کنوانسیون استفاده‌های غیرکشتیرانی از آبراه‌های بین‌المللی سال ۱۹۹۷ بر این مسئله تأکید دارد و آن را بخشی از تعهد به همکاری مندرج در ماده ۸ قلمداد می‌کند و خواستار تبادل منظم داده‌ها و اطلاعات هیدرولوژیک، وضعیت آب‌وهوا، زمین‌شناسی آبی، اکولوژیک و نوعیت آب مربوط به آبراه بین‌المللی در بین دولت‌های آبراه است (Hussein, 2016: 290).

در صورت درخواست هریک از دولت‌های آبراه برای دریافت این اطلاعات، دولت دوم باید تمام تلاش خود را به منظور اجرای این خواسته به کار گیرد. بر این اساس، دولت‌های آبراه متعهد به همکاری با یکدیگرند و باید داده‌ها و اطلاعات لازم را به منظور بهره‌برداری منصفانه و معقول از آبراه اعطا کنند، اما این تعهد مطلق نیست و براساس ماده ۳۱ همان کنوانسیون، اطلاعات مربوط به اسرار دفاع و امنیت ملی از این امر مستثنا هستند، اما این استثنا باید در چارچوب اصول حسن نیت و حسن همجواری باشد (جاسم، ۲۰۱۸: ۲۲۷-۲۲۳؛ Shirani, 2017: 6).

۶.۴. مدیریت مشترک آبراه بین‌المللی: مشکلات استفاده از آبراه‌های بین‌المللی، تنها محدود به توافق دولت‌های ساحلی یا ذی‌نفع نیست. یکی از مشکلات عمده در این مورد، مدیریت رودخانه‌هاست که معمولاً از طریق ایجاد یک سازمان یا کمیسیون یا دفتر بین‌المللی تخصصی انجام می‌گیرد. بدیهی است که این نوع سازمان‌ها یا دفاتر که باید آنها را با سابقه‌ترین سازمان‌های بین‌المللی دانست، ابتدا در اروپا به وجود آمدند که قدیمی‌ترین آن، کمیسیون مرکزی برای کشتیرانی در رودخانه رن است که مقر آن در شهر استراسبورگ قرار دارد و در سال ۱۸۱۵ تأسیس شده است (فرشاد گهر، ۱۳۶۷: ۸۳).

کمیته‌های مشترک یا دیگر مؤسسات وسایل مهمی برای همکاری هستند. آنها سکویی برای گفت‌وگو و کنش منظم در بین دولت‌های ساحلی در سطوح فنی و سیاسی و تصمیم‌گیری هستند. با وجود به رسمیت شناختن این نقش مهم، کنوانسیون استفاده‌های غیرکشتیرانی سال ۱۹۹۷ به تجارب حاصله از طریق همکاری در کمیسیون‌ها و سازوکارهای مشترک موجود در مناطق مختلف اشاره دارد (Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses 1997, Article 8/2 and Leb, 2013:153).

مکانیسم‌های منطقه‌ای همکاری مسبق همانند سازمان‌های منطقه‌ای، به نظر می‌رسد که سبب نهادینه شدن مدیریت آبراه‌ها شوند: اروپا و آفریقای جنوبی دو نمونه بارز تأثیر مثبت وجود چنین سازوکارهایی بر مدیریت آبراه‌های مشترک‌اند (Schmeier, 2010: 11).

از نمونه‌های دیگر کمیسیون، مؤسسات و کمیته‌های مشترک برای مدیریت آبراه‌های بین‌المللی به صورت دوگانه یا دسته‌جمعی، می‌توان به کمیته رودخانه راین در سال ۱۸۳۱ و کمیته متعلق به رودخانه دانوب در سال ۱۸۵۶ اشاره کرد. براساس بند ۱ ماده ۲۴ کنوانسیون سال ۱۹۹۷ دولت‌های آبراه بنا به درخواست هریک از این دولت‌ها، به منظور احداث مدیریت مشترک آبراه به مشورت خواهند پرداخت. براساس بند ۲ همان ماده، "مدیریت" عبارت است از برنامه‌ریزی برای توسعه مداوم آبراه بین‌المللی و کار کردن برای انجام دادن پروژه‌های اجرایی و استحکام بهره‌برداری از آبراه به طرق ممکن و حمایت و تنظیم آبراه به شیوه‌ای معقول و بهتر. همچنین در بند ۱ ماده ۶۴ قواعد برلین^۱ در سال ۲۰۰۴ آمده است که به منظور ضمانت

۱. انجمن حقوق بین‌الملل (ILA) به منظور حل مشکلات زیست‌محیطی و حقوق اولیه انسانی در زمینه منابع آبی

بهره‌برداری عادلانه و همیشگی آب و دوری جستن از هرگونه زیان، لازم است که دولت‌های حوضه نسبت به تأسیس سازمان یا کمیته مشترک، به‌منظور مدیریت یکپارچه حوضه آبگیر بین‌المللی اقدام کنند (علوان، ۲۰۱۸: ۲۵۷-۲۵۴). در مدیریت بین‌المللی آبراه‌ها، پرداختن به مسائل آبی تنها از طریق یک کشور امکان‌پذیر نیست و باید کشورهای مجاور حوضه آبی با همکاری و انعقاد موافقت‌نامه‌های آبی و به‌کارگیری مقررات بین‌المللی اعم از معاهده‌ای و عرفی مسائل آبی خود را مدیریت کنند (موسوی، ۱۳۸۹: ۱۸۷).

۶.۵. تعهد به آگهداد در حالات خطر و اضطرار: این موضوع نخستین بار در کمیسیون حقوق بین‌الملل در سال ۱۹۸۹ مورد بحث قرار گرفت. در ماده ۲۷ کنوانسیون استفاده‌های غیرکشتیرانی از آبراه‌های بین‌المللی سال ۱۹۹۷ نیز به این موضوع اشاره شده است که دولت‌های آبراه به‌صورت جمعی یا فردی، هنگام وقوع حوادثی که موجب زیان رساندن به دولت‌های دیگر آبراه شود، ملزم‌اند نسبت به جلوگیری یا تخفیف زیان اقدام کنند. همچنین براساس ماده ۲۸ کنوانسیون مذکور، دولت‌های آبراه باید با سرعت دولت‌های دیگر و سازمان‌های بین‌المللی متخصص را از هرگونه حالت اضطراری که در سرزمین آنان به‌وقوع می‌پیوندد، آگاه کرده و بلافاصله همه تدابیر عملی لازم را با همکاری دیگر دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی متخصص به‌منظور منع آثار زیانبار و تخفیف و کنترل آن اتخاذ کنند. به هنگام ضرورت، دولت‌های آبراه با همکاری یکدیگر برنامه‌ریزی لازم را به‌منظور رویارویی با حالت اضطراری انجام خواهند داد (الجوبلی، ۱۹۹۸: ۴۶-۴۵).

اصل همکاری در آبراه‌های بین‌المللی ایران و عراق

وجود اختلافات در روابط ایران و عثمانی و پس از آن در روابط ایران و عراق، از مسائل عمده‌ای است که طی ۴۲۰ سال گذشته یعنی از سال ۱۵۵۵ میلادی که عهدنامه معروف به آماسیه میان ایران و عثمانی به امضا رسید تا سال ۱۹۷۵ که عهدنامه مرزی و حسن همجواری میان ایران و عراق امضا شد، همواره مطرح بوده است و تاکنون حدود ۲۰ عهدنامه مرزی میان ایران و همسایه غربی‌اش یعنی عراق فعلی (و عثمانی سابق) در مورد حل‌وفصل اختلافات و تعیین

مجموعه‌ای از قواعد تکمیلی خود را در هفتادویکمین کنفرانس ILA در آگوست ۲۰۰۴ در برلین تصویب کرد که به‌دلیل پوشش قواعد مذکور بر منابع آب داخلی و بین‌المللی به «قواعد برلین در منابع آب» تغییر نام یافت. این قواعد متشکل از ۷۳ ماده است که به ۱۴ فصل تقسیم شده و بسیار جامع و با جزئیات بوده و مسائل مختلف منابع آب در حوزه‌های بین‌المللی و داخلی را فراتر از قواعد هلسینکی و کنوانسیون استفاده‌های غیرکشتیرانی از آبراه‌های بین‌المللی سال ۱۹۹۷ در برمی‌گیرد. در تدوین این قواعد، از حقوق بین‌المللی محیط زیست، قوانین بین‌المللی حقوق بشر قوانین بشردوستانه مربوط به جنگ و درگیری مسلحانه و کنوانسیون استفاده‌های غیرکشتیرانی از آبراه‌های بین‌المللی سال ۱۹۹۷ بهره‌گیری شده است.

مرز دو کشور به امضا رسیده، و این امر نشان‌دهنده تعداد برخوردها و منازعاتی است که در این مرزها وجود داشته است که نسبت به سایر مرزهای ایران بی‌سابقه است (سجادپور، ۱۳۸۸: ۵). پس از سال‌ها اختلاف و تنش‌های بین دو کشور، سرانجام با وساطت هواری بومدین رئیس‌جمهور الجزایر، شاه ایران و صدام حسین در خلال اجلاس سران اوپک در الجزیره دو بار با هم دیدار کردند و در تاریخ ۱۹۷۵/۳/۶ اعلامیه مشهور الجزیره را صادر کردند که مواد این اعلامیه عبارت‌اند از:

۱. طرفین مرزهای زمینی خود را براساس پروتکل استانبول ۱۹۱۳ و صورت‌جلسات تحدید حدود سال ۱۹۱۴ تعیین می‌کنند؛
۲. دو کشور مرزهای آبی خود را براساس خط تالوگ تعیین می‌کنند؛
۳. طرفین متعهد می‌شوند که در مرزهای خود کنترلی دقیق و مؤثر به‌منظور دفع هرگونه رخنه و نفوذ که جنبه خرابکارانه داشته باشد، اعمال کنند؛
۴. موارد مذکور عوامل تجزیه‌ناپذیر برای یک راه‌حل کلی بوده، در نتیجه نقض هریک از مفاد یادشده مغایر با روح توافق الجزیره است.

به‌منظور اجرای اصول این اعلامیه، وزرای خارجه ایران، عراق و الجزایر از ۱۵ مارس تا ۱۳ ژوئن ۱۹۷۵ به‌ترتیب در تهران، بغداد، الجزیره و بغداد تشکیل جلسه دادند و سرانجام در ۱۳ ژوئن ۱۹۷۵ عهدنامه مرزی و حسن همجواری بین دو کشور و سه پروتکل منضم به آن راجع به علامت‌گذاری مرز خاکی، تعیین مرز آبی و استقرار امنیت مرزی بین ایران و عراق از طرف وزیران خارجه دو کشور به امضا رسید. همچنین در ۲۶ دسامبر ۱۹۷۵ پنج موافقت‌نامه به شرح زیر به امضا رسید: موافقت‌نامه درباره مقررات مربوط به کشتیرانی در شط‌العرب، موافقت‌نامه بین ایران و عراق در خصوص استفاده از رودخانه‌های مرزی، قرارداد مربوط به وضع مقررات سفر اتباع ایران و عراق برای زیارت اماکن مقدسه دو کشور، موافقت‌نامه درباره کلانتران مرزی و موافقت‌نامه درباره تعلیف احشام (خادمی جهرمی، ۱۳۷۸: ۲۹-۲۴؛ قیان موفق الشاکر، ۲۰۱۱: ۲۵۰-۲۴۹).

به‌دنبال انعقاد عهدنامه مربوط به مرز بین‌المللی و حسن همجواری بین ایران و عراق در ۱۳ ژوئن ۱۹۷۵، هر دو کشور در خصوص استفاده از رودخانه‌های مرزی مذاکره را آغاز کردند که سرانجام به امضای موافقت‌نامه راجع به استفاده از آب رودخانه‌های مرزی در ۲۶ دسامبر ۱۹۷۵ منجر شد و انتظار می‌رفت اختلافات دو کشور در چارچوب تشکیل کمیسیون مشترک وفق موافقت‌نامه حل‌وفصل شود (محمدعلی‌پور، ۱۳۹۶: ۱۴۰). شایان ذکر است شمار این رودخانه‌ها که از مرزهای شرقی وارد خاک عراق می‌شود، به ۶۱ رودخانه می‌رسد، برخی از آنان به موازات خط مرزی دو کشور در جریان‌اند و برخی دیگر نیز مرزهای دو کشور را درمی‌نوردند و در نهایت به خاک عراق سرازیر می‌شوند (العیسای، ۲۰۱۶: ۲۶۰-۲۵۹). حوضه آبریز رودخانه‌های مرزی ایران و عراق از پنج زیرحوضه زاب، سیروان تا زمکان، هواسان تا الوند، آب نفت تا چنگوله،

میمه و دویرج تشکیل شده است و سرچشمه اغلب منابع آبی مشترک با عراق در ایران قرار دارد (محمدعلی‌پور، ۱۳۹۶: ۱۳۹).

موافقت‌نامه در خصوص استفاده از آب رودخانه‌های مرزی، شامل یک مقدمه و ۷ ماده است که در ماده ۱ رودخانه‌های مرزی دو کشور به دو دسته تقسیم شده‌اند، یکی رودخانه‌های محاذی که در امتداد خط مرزی بین دو کشور جریان دارند و دیگر رودخانه‌های متوالی که خط مرزی دو کشور را قطع می‌کنند. براساس ماده ۲، رودخانه‌های مرزی دو کشور به ۳ گروه "ا" و "ب" و "ج" تقسیم شده‌اند. گروه "ا" عبارت‌اند از بناواسوته، قوره‌تو و گنگیر؛ گروه "ب" عبارت‌اند از: الوند، کنجان چم، تیب (میمه) و دویرج؛ گروه "ج" هم عبارت است از رودخانه‌های محاذی و متوالی که در بندهای "ا" و "ب" ذکر نشده‌اند (موافقت‌نامه بین ایران و عراق در خصوص استفاده از رودخانه‌های مرزی ۱۹۷۵/۱۲/۲۶، وزارة الخارجية العراقية، ۱۹۷۶: ۸۷). آب رودخانه‌های بناواسوته، قوره‌تو و گنگیر به دو سهم مساوی بین دو کشور تقسیم شده است. همچنین به موجب این ماده، آب رودخانه‌های الوند، کنجان چم، تیب (میمه) و دویرج براساس صورت‌جلسات کمیسیون تحدید حدود ایران و عثمانی مورخ ۱۹۱۴ و عرف تعیین خواهد شد. آب سایر رودخانه‌های محاذی و متوالی نیز طبق این موافقت‌نامه تقسیم خواهد شد (جعفری ولدانی، ۱۳۸۸: ۸۳).

براساس ماده ۳، طرفین متعهدین یک کمیسیون دائمی فنی مختلط که متشکل از تعداد مساوی کارشناس دو دولت خواهد بود، برای انجام مطالعات فنی و نظارت بر مسائل مربوط به رودخانه‌های محاذی و متوالی تشکیل خواهند داد. این مطالعات از جمله در زمینه تنظیم طرح‌های مشترک و همچنین ایجاد تأسیسات و ایستگاه‌های هیدرومتریک (اندازه‌گیری آب) که طرفین مفید تشخیص دهند یا تکمیل تأسیسات و ایستگاه‌های موجود انجام خواهد گرفت (موافقت‌نامه بین ایران و عراق راجع به استفاده از رودخانه‌های مرزی ۱۹۷۵/۱۲/۲۶). وظایف کمیسیون مذکور طبق ماده ۴ عبارت است از: بررسی امکانات استفاده بهتر از رودخانه‌های محاذی و متوالی که برای این منظور طی یک سال هیدرولوژیک از تاریخ امضای موافقت‌نامه، سهمی را که از آب رودخانه‌های مذکور در بند «ب» ماده ۲ به هریک از طرفین تعلق می‌گیرد، تعیین می‌کند. همچنین کمیسیون طی مدت دو سال هیدرولوژیک از تاریخ امضای موافقت‌نامه، مناسب‌ترین ترتیبات برای استفاده به‌نحو احسن از آب رودخانه‌های مذکور در بند «ج» را بررسی می‌کند (موافقت‌نامه بین ایران و عراق در خصوص استفاده از رودخانه‌های مرزی ۱۹۷۵/۱۲/۲۶).

به موجب ماده ۵، دو کشور متعهد شده‌اند جریان طبیعی آب‌های موجود در رودخانه‌های محاذی و متوالی را طبق ترتیبات تقسیم مقرر در این موافقت‌نامه تأمین کنند. همچنین از استفاده از رودخانه‌های محاذی و متوالی برای مقاصدی که مغایر با این موافقت‌نامه بوده یا به منافع دیگر لطمه وارد می‌کند، خودداری ورزند (جاسم، ۱۹۹۳: ۱۵۹). اختلافات در زمینه تفسیر یا اجرای موافقت‌نامه براساس ماده ۶ موافقت‌نامه انجام خواهد گرفت. بر این اساس، طرفین متعهدین اختلاف

حاصله را طبق آیین پیش‌بینی شده در ماده ۶ عهدنامه مربوط به مرز دولتی و حسن همجواری بین ایران و عراق مورخ ۱۳ ژوئن ۱۹۷۵ که در بغداد امضا شده است، حل‌وفصل خواهند کرد (موافقت‌نامه بین ایران و عراق در خصوص استفاده از رودخانه‌های مرزی ۱۹۷۵/۱۲/۲۶).

اولین جلسه کمیسیون مذکور در ماده ۳ از تاریخ ۱۶ تا ۲۲ آوریل در تهران و دومین جلسه از تاریخ ۵ تا ۱۰ نوامبر ۱۹۷۷ در بغداد تشکیل شد. هیأت فنی ایران و عراق در این جلسات با تشکیل کمیته‌های فرعی مشترک صحرائی برای رودخانه‌های گروه الف، ب و ج تنها توانست درباره محل ایستگاه اندازه‌گیری و نحوه تقسیم آب رودخانه‌های گروه الف تصمیماتی را اتخاذ کند و ادامه کار کمیسیون برای تعیین میزان سهم‌بری هر یک از آب رودخانه‌های گروه ب (الوند، کنجان چم، میمه و دویرج) و گروه ج (بالغ بر ۳۰ رودخانه) به اجلاس تهران (فوریه ۱۹۷۸) موکول شد که تشکیل آن جلسه نیز به دلیل اوضاع سیاسی آن زمان امکان‌پذیر نشد (مرادی، ۱۳۸۵: ۲۷).

اهداف این موافقت‌نامه را با توجه به مفاد آن می‌توان چنین برشمرد: تحکیم علائق دوستی، حسن همجواری و استفاده احسن از رودخانه‌های محاذی و متوالی. اصول حاکم بر این موافقت‌نامه نیز عبارت‌اند از: رعایت منافع عالیه دو دولت، احتراز از لطمه به منافع طرف متعاقد دیگر، تأمین جریان طبیعی آب‌های موجود در رودخانه‌های محاذی و متوالی طبق ترتیبات تقسیم مقرر در موافقت‌نامه، احتراز از استفاده از رودخانه‌های محاذی و متوالی با مقاصد مغایر با مقررات موافقت‌نامه، مطالعات فنی و نظارت مشترک بر مسائل مربوط به رودخانه‌های محاذی و متوالی با تشکیل کمیسیون دائمی فنی مختلط و حل‌وفصل مسالمت‌آمیز اختلافات (محمدعلی‌پور، ۱۳۹۶: ۱۴۲).

به‌طور کلی در ارزیابی این موافقت‌نامه باید گفت که فقط ناظر بر بهره‌برداری از آب رودخانه‌ها در امر کشاورزی است. به همین دلیل ذکری از دیگر مسائل دیگر مانند ماهیگیری، تخلیه فضولات صنعتی، کشاورزی و خانگی به رودخانه‌ها و سدسازی و دیواره‌سازی به‌منظور تنظیم و ساماندهی آب به میان نیامده است. در بسیاری از موافقت‌نامه‌ها مقرراتی در خصوص احداث سد برای تنظیم آب‌های جاری دیده می‌شود، از جمله می‌توان به موافقت‌نامه منعقد شده بین ایران و شوروی در مورد رود ارس اشاره کرد (جعفری ولدانی، ۱۳۸۸: ۸۶).

انتظار می‌رود در صورتی که ایران طرح‌های خود برای بهره‌برداری از رودخانه‌های مرزی را در سطح حداکثری اجرا کند، اختلافات جدی مابین دو کشور بروز کند، زیرا چنین وضعیتی به‌سختی به عراق اجازه تداوم فعالیت‌های کنونی را می‌دهد، درحالی‌که این کشور طرح‌هایی را برای توسعه مصارف خود در نظر دارد. به‌نظر می‌رسد با توجه به اینکه ایران در بخشی از مرزهای خود به‌ویژه با افغانستان، دولت پایین‌دست منابع آبی مشترک محسوب می‌شود، اتخاذ چنین موضعی به نفع منافع ملی ایران نیست و حق عراق در بهره‌برداری از رودخانه‌های مرزی و مشترک باید محترم شمرده شود. انتظار می‌رود با تشکیل کمیسیون مشترک برای تبادل

اطلاعات و تصمیم‌گیری در چارچوب موافقت‌نامه رودخانه‌های مرزی، اختلافات دو کشور در مجرای صحیحی حل‌وفصل شود (محمدعلی‌پور، ۱۳۹۶: ۱۴۷-۱۴۶).

به‌منظور تقویت روابط ایران و عراق در زمینه منابع آبی مشترک، در مورخ ۲۰۱۲/۲/۱۶ یادداشت تفاهمی با حضور وزیر منابع آبی عراق و وزیر نیروی ایران در تهران امضا شد که شامل یک مقدمه و ۷ ماده است. در مقدمه این یادداشت، بر توسعه همکاری طرفین در زمینه منابع آبی مشترک و اجرای پروژه‌های آبیاری تأکید شده است. در ماده ۱، طرفین خوشحالی خود را از تشکیل کمیته فنی دائمی مشترک در زمینه رودخانه‌های مرزی بین دو کشور ابراز داشته و بر آن تأکید دارند که این کمیته باید ظرف ۲۰ روز از امضای این یادداشت، اعمال و وظایف این کمیته را تعیین و اسامی نمایندگان خود را مبادله کند. در ماده ۲، طرفین نسبت به برگزاری دوره‌های آموزشی و تبادل تجارب در زمینه منابع آبی مشترک توافق کرده‌اند. در ماده ۳، طرفین ضمن عرض تجارب خود در زمینه مدیریت منابع آبی مشترک در مواقع خشکسالی و تغییرات آب‌وهوایی و محدودیت منابع آبی، بر مدیریت بهتر منابع آبی و توسعه توانمندی‌های آبیاری و شبکه انتقال و توزیع آب تأکید کردند (وله‌دب‌گی، ۲۰۱۵: ۱۳۰-۱۲۹).

در ماده ۴، هر دو کشور متعهد شدند که به‌منظور کاهش آلودگی و انجام دادن راهکارهای لازم، منابع آلودگی شط‌العرب را شناسایی کنند. در ماده ۵، طرف ایرانی کنترل خود بر پسماندهای آبی کشاورزی را که به‌سوی عراق سرازیر می‌شوند، اعلام می‌دارد و طرف عراقی را از این امر مطلع می‌کند. در ماده ۶، طرف عراقی تمایل خود را برای مشارکت شرکت‌های متخصص ایرانی در زمینه اجرای پروژه‌های آبیاری و سدسازی و تأسیسات آبی را اعلام می‌دارد. در ماده ۷ نیز طرفین به‌منظور شناخت زمینه‌های جدید همکاری دوجانبه در مورد مسائل آبی، بر تشکیل کمیته کاری مشترک به توافق رسیدند که چهار نماینده از هر طرف در آن مشارکت خواهند کرد و باید ظرف مدت یک ماه نمایندگان خود را در این کمیته تعیین کنند. این کمیته هر شش ماه یک‌بار به‌صورت متناوب در بغداد و تهران تشکیل جلسه خواهد داد (مذکره تفاهم بین وزارت‌الموارد المائية فی جمهوریة العراق و وزارة الطاقة فی الجمهوریة الاسلامیة الایرانیة، ۲۰۱۲).

عوامل فقدان همکاری فرامرزی و منطقه‌ای ایران با کشورهای همسایه و نبود نهادهایی به‌منظور حل اختلافات و هماهنگ کردن منابع مشترک آبی میان دولت‌های منطقه، از جمله چالش‌های پیش روی مشترک مرزی است (پیشگاه هادیان، ۱۳۸۹: ۱۲۲). چشم‌انداز همکاری‌های ایران و عراق دامنه گسترده‌ای را در برمی‌گیرد. موقع جغرافیایی و راهبردی دو کشور، علایق فراوان مذهبی و فرهنگی، مراودات اقتصادی، بازرگانی و ترابری، بخشی از این زمینه‌هاست (میرزائی، ۱۳۸۸: ۷۵).

همکاری در زمینه مشکلات آبی تنها راه‌حل ممکن برای این مشکل بالأخص در منطقه خاورمیانه است، بر این اساس همکاری از طریق اجرای پروژه‌های مشترک منطقه‌ای امکان‌پذیر

خواهد شد که مستلزم قرار گرفتن حوضه‌های آبی در درون یک نظام واحد است که این امر از طریق سرمایه‌گذاری همه دولت‌های مشترک در آبراه ممکن خواهد شد (الطائی، ۲۰۱۱: ۵۳). موضوع منابع آبی مشترک همکاری عمیق مابین دولت‌های ذی‌نفع را می‌طلبد و همکاری همراه با حسن نیت در بین کشورها در این زمینه سبب اطمینان خاطر و توسعه آفاق همکاری در آینده خواهد شد که این امر می‌تواند در آینده زمینه‌ساز همکاری گسترده‌تر در کل منطقه شود. همچنین لازم است که معاهده بین‌المللی گسترده‌ای در زمینه منابع آبی منعقد شود که در آن سهم هر کشور از این منابع به صورت عادلانه مشخص شود و نیازهای هر کشور و حقوق تاریخی آن براساس قواعد حقوق بین‌الملل بدون هیچ ضرر و زبانی مورد توجه قرار گیرد (شروف، ۲۰۱۵: ۴۸۶). در خصوص استفاده از آب رودخانه‌های مرزی و یادداشت تفاهم در بین هر دو کشور، طرفین بر ادامه همکاری در زمینه منابع آبی مشترک تأکید دارند. هرچند امروزه با توجه به گسترش و تنوع بهره‌برداری از آبراه‌های بین‌المللی، موافقت‌نامه و یادداشت تفاهم مذکور همه جوانب بهره‌برداری و منازعات آبراه‌های بین‌المللی هر دو کشور را در بر نمی‌گیرند، با این حال آنچه در عمل مشاهده می‌شود، عدم همکاری یا همکاری محدود طرفین در این زمینه است و طرفین برای حل و فصل مشکلات متعلق به رودخانه‌های مرزی خود به سازوکارهای پیش‌بینی‌شده در موافقت‌نامه ایران و عراق در خصوص استفاده از آب رودخانه‌های مرزی سال ۱۹۷۵ نیز مراجعه نکرده‌اند. با توجه به مشکلات درازمدت طرفین در زمینه این آبراه‌ها و پیشرفت‌های حاصله در زمینه حقوق آبراه‌های بین‌المللی در سطح جهانی، موافقت‌نامه مذکور جوابگوی واقعیات موجود برای بهره‌برداری و حل و فصل منازعات آبراه‌های بین‌المللی فی‌مابین نیست که این امر نیازمند انعقاد معاهده‌ای کامل و شامل در زمینه آبراه‌های بین‌المللی بین ایران و عراق است، اما تا انعقاد چنین معاهده‌ای می‌توان عجلتاً نسبت به اجرای مفاد موافقت‌نامه سال ۱۹۷۵ و یادداشت تفاهم سال ۲۰۱۲ اقدام کرد. خودداری از عدم اجرای این موافقت‌نامه و عدم همکاری در بین طرفین می‌تواند در آینده تأثیر منفی بر روابط دو کشور بر جای بگذارد، و زمینه بی‌اعتمادی و عدم همکاری بیشتر را فراهم نسازد که این امر به ضرر منافع و مصالح ملی هر دو کشور است.

از نمونه‌های موفق اجرایی کردن اصل همکاری می‌توان به کمیسیون‌های دانوب اشاره کرد که براساس کنوانسیون بلگراد ۱۹۴۸ به‌عنوان نهادی اجرایی-اداری تشکیل شد. در آغاز وظایف آن شامل قواعد یکپارچه کشتیرانی، تسهیل عملیات کنترل سیل، حمایت از برنامه‌های منسجم تولید انرژی و ترغیب پروژه‌های آبرسانی بوده است، اما متعاقب نگرانی دولت‌های حوزه آبریز رودخانه دانوب در خصوص وضعیت محیط زیست و کاهش شدید کیفیت آب، در ۲۴ ژوئن ۱۹۹۴ توسط کشورهای اتریش، بلغارستان، کرواسی، آلمان، مولداوی، چک، اسلواکی، رومانی، اسلوانی، اوکراین، مجارستان و جامعه اروپا کنوانسیون را به‌منظور تأسیس کمیسیون بین‌المللی حفاظت از رودخانه دانوب امضا کردند، که از سال ۱۹۹۸ لازم‌الاجرا شد. کارکردهای

مشورتی و اختیارات متعددی در زمینه مدیریت کل حوزه آبریز رودخانه دانوب به‌ویژه فعالیت‌هایی مانند تخلیهٔ پساب، آلودگی، مصارف خاص آب، احداث و فعالیت سازه‌ها و تأسیسات آبی و هماهنگ‌سازی اقدامات دول عضو در زمینه مدیریت حوزه آبریز به کمیسیون مذکور واگذار شد (دانتی آگوستو کاپونرا، ۱۳۹۲: ۴۲۹-۴۲۸).

نتیجه‌گیری

همان‌گونه‌که مشاهده شد جامعهٔ بین‌المللی به‌منظور کاهش منازعات و رقابت بر سر آبراهه‌های بین‌المللی، راه‌حل‌های مختلفی را در این زمینه ارائه کرده است، که از مهم‌ترین آنها می‌توان به انعقاد کنوانسیون استفاده‌های غیرکشتریانی از آبراهه‌های بین‌المللی سال ۱۹۹۷ و معاهدات دوجانبهٔ مختلف اشاره کرد که بر حل منازعات آبی از طریق همکاری‌های دوجانبه و چندجانبه تأکید دارند. امروزه بعد از انعقاد کنوانسیون استفاده‌های غیرکشتریانی از آبراهه‌های بین‌المللی سال ۱۹۹۷، حقوق آبراهه‌های بین‌المللی پیشرفتی ملحوظ و شایان توجه داشته که لازم است دستاوردهای موجود در این کنوانسیون از سوی دولت‌های ساحلی مورد توجه واقع شود و مبنای حل و فصل منازعات آبراهه‌های بین‌المللی قرار گیرد. عراق با تصویب قانون شماره ۳۹ سال ۲۰۰۱ عملاً به عضویت این کنوانسیون در آمده است، اما ایران هنوز در این زمینه اقدامی انجام نداده است. همان‌گونه‌که اشاره شد، در این کنوانسیون، بر اصل همکاری و جوانب گوناگون آن در بین کشورهای ساحلی تأکید شده است.

در مورد نحوهٔ اجرایی شدن اصل همکاری در بین ایران و عراق در زمینه رودخانه‌های مرزی با توجه به موافقت‌نامهٔ ایران و عراق در خصوص استفاده از آب رودخانه‌های مرزی سال ۱۹۷۵ و یادداشت تفاهم سال ۲۰۱۲، می‌توان نتیجه گرفت که هر دو کشور متمایل به همکاری، تحکیم علائق دوستی و حسن همجواری بوده و استفاده از رودخانه‌های مرزی را منوط به رعایت منافع عالیتهٔ دو کشور کرده‌اند. همچنین در ماده ۲ موافقت‌نامه، طرفین در مورد تقسیم آب رودخانه‌های مرزی به توافق رسیده‌اند. در ماده ۳ نیز بر تشکیل کمیسیون دائمی فنی مختلط تأکید دارند که این امر نیز منطبق با ماده ۸ کنوانسیون استفاده‌های غیرکشتریانی سال ۱۹۹۷ در زمینه تعهد کلی به همکاری و سازوکار تشکیل کمیته‌های مندرج در مادهٔ مذکور است. همچنین انجام مطالعات فنی و نظارت بر مسائل مربوط به رودخانه‌های محاذی و متوالی و امکانات استفادهٔ بهتر از این رودخانه‌ها که در مواد ۳ و ۴ موافقت‌نامهٔ سال ۱۹۷۵ ذکر شده است، عملاً همسو با ماده ۹ کنوانسیون سال ۱۹۹۷ در مورد تبادل داده‌ها و اطلاعات منظم مربوط به آبراهه‌های بین‌المللی و ماده ۱۱ در مورد مشورت و گفت‌وگو در زمینه آبراهه‌ها و همچنین ماده ۲۴ کنوانسیون مذکور در زمینه مدیریت مشترک آبراهه‌های بین‌المللی است.

هرچند موافقت‌نامه سال ۱۹۷۵ از نظر زمانی ۲۲ سال قبل از کنوانسیون استفاده‌های غیرکشتیرانی از آبراهه‌های بین‌المللی سال ۱۹۹۷ منعقد شده است و فاقد چارچوب حقوقی پیشرفته‌تری در زمینه حقوق آبراهه‌های بین‌المللی است، با این حال منافی همکاری و تعاون بین ایران و عراق در زمینه این آبراهه‌ها نیست و تا انعقاد معاهده‌ای جدید و منطبق با معیارهای حقوق آبراهه‌های بین‌المللی، می‌توان به اجرای آن اقدام کرد. در موافقت‌نامه سال ۱۹۷۵ و در یادداشت تفاهم سال ۲۰۱۲ منعقد شده بین ایران و عراق بر اصل همکاری بین دو کشور در زمینه منابع آبی مشترک تأکید شده است.

موانع اجرایی اصل همکاری در بین دو کشور را می‌توان در وقوع جنگ هشت‌ساله بین دو کشور (۱۹۸۸-۱۹۸۰) و روابط تیره بین دو کشور در سال‌های فرمانروایی حزب بعث، عدم استقرار سیاسی و ضعف‌های بنیادین دولت عراق بعد از سال ۲۰۰۳، نبود همکاری‌های فرامرزی در چارچوب کمیسیون‌های دوطرفه و منطقه‌ای در زمینه آبراهه‌های بین‌المللی، خشکسالی و کمبود منابع آبی بالأخص در ایران و عدم اجرای دقیق موافقت‌نامه‌های مابین دو کشور خلاصه کرد.

اختلافات بین ایران و عراق در زمینه آبراهه‌های بین‌المللی، بدون اجرای اصل همکاری حل‌شدنی نیست و امروزه با توجه به تغییرات اقلیمی، خشکسالی، افزایش جمعیت و توسعه بهره‌برداری از منابع آبی، منازعات آبی در بین دو کشور گسترش یافته است، از این رو ضروری است که اصل همکاری به صورت جدی و عملی مورد توجه قرار بگیرد. منابع آبی مشترک بین ایران و عراق به جای اینکه زمینه‌ای برای عمیق‌تر شدن اختلافات بین دو کشور شوند، می‌توانند پل توسعه همکاری دوجانبه نه تنها در زمینه مسائل مربوط به آب شوند، بلکه به توسعه همکاری طرفین در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیز یاری رسانند.

آبراهه‌های بین‌المللی بین ایران و عراق منابع آبی مشترک‌اند و مشمول قواعد بهره‌برداری از آبراهه‌های بین‌المللی مندرج در کنوانسیون استفاده‌های غیرکشتیرانی از آبراهه‌های بین‌المللی سال ۱۹۹۷ و موافقت‌نامه ایران و عراق در خصوص آب‌های مرزی سال ۱۹۷۵ هستند، اما به‌رغم وجود این قواعد و موافقت‌نامه منازعات آبی مابین دو کشور همچنان به قوت خود باقی است.

اجرای پروژه‌های آبی گوناگون از سوی ایران به‌عنوان دولت منبع بر روی آبراهه‌های بین‌المللی بدون مشورت، آگهداد قبلی، تبادل داده‌ها و تعهد کلی به همکاری با عراق به‌عنوان دولت مصب سبب زیان رساندن به این کشور شده است، که این امر اصول و قواعد زیربنایی اصل همکاری را زیر سؤال می‌برد و زمینه همکاری بین دو کشور در مسائل آبی را به حداقل ممکن می‌رساند.

حقوق بین‌الملل عمومی معاصر، با در نظر گرفتن اصول حسن همجواری، حسن نیت، بهره‌برداری منصفانه و معقول، زیان نرساندن به دیگران، احترام گذاشتن به حقوق اکتسابی و جبران ضرر، دولت‌های ساحلی را به اصل همکاری در زمینه آبراهه‌های بین‌المللی دعوت می‌کند. از این رو لازم است با توجه به اشتراکات تاریخی، دینی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی در بین

کشورهای منطقه، آبراهه‌های بین‌المللی به‌عنوان میراث مشترک انسانی و فرهنگی قلمداد شده و از رقابت و منازعات سیاسی و بین‌المللی به دور نگه‌داشته شوند تا به وسیله‌ای برای گسترش همکاری‌های منطقه‌ای تبدیل شوند. بهترین گزینه در این زمینه توسعه همکاری‌های منطقه‌ای در بین ایران و عراق و دیگر کشورهای مشترک در آبراهه‌های بین‌المللی از جمله ترکیه، سوریه و عربستان سعودی است که این امر نیز با تشکیل کمیسیون مشترک آبراهه‌های بین‌المللی در بین کشورهای ذی‌نفع ممکن می‌شود. همچنین در این باره می‌توان به تجارب موفق دیگر کشورها در مناطق مختلف جهان تمسک جست. دیدگاه بلندمدت و راهبردی بین دو کشور، ایجاب می‌کند که طرفین به‌منظور حل‌وفصل منازعات مربوط به آبراهه‌های بین‌المللی، گام‌های مؤثر و مقتضی بردارند و در این زمینه به همکاری‌های عملی و ملموس توسل جویند.

منابع

۱. فارسی

الف) کتاب‌ها

۱. آگوستو کاپونترا، دانت (۱۳۹۲)، *اصول حقوق و مدیریت آب*، ترجمه عبداللهمی، محسن؛ عباسی، اصلی، چ اول، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش.
۲. عراقچی، سید عباس (۱۳۹۴). *دیپلماسی آب‌های فرامرزی و نظام بین‌الملل*، تهران: مرکز آموزش و پژوهش‌های بین‌المللی.
۳. فرشاد گهر، ناصر (۱۳۶۷)، *نظام حقوقی رودهای بین‌المللی و اروندرود*، چ اول، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
۴. محمدعلی‌پور، فریده (۱۳۹۶)، *حقوق استفاده‌های غیر کشتیرانی از آبراهه‌های بین‌المللی*، تهران: میزان.
۵. موسوی، سید فضل‌الله (۱۳۸۹). *حقوق رودخانه‌های بین‌المللی با تأکید بر حوزه‌های اردن و لیبانی و مدیریت و برنامه‌ریزی آب‌ها*، چ اول، تهران: دادگستر.

ب) مقالات

۶. پورهایمی، سید عباس؛ زارعی، سحر؛ خلعتبری، یلدا (۱۳۹۲)، «بررسی جایگاه اصل همکاری در حقوق بین‌الملل محیط زیست»، *فصلنامه پژوهش حقوق عمومی*، سال پانزدهم، ش ۳۹.
۷. پیشگاه هادیان، حمید؛ حجازی، سید علیرضا (۱۳۸۹). «چالش‌های مشترک هیدروپولیتیک ایران با عراق و افغانستان، از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۰ مطالعه موردی اروندرود و هیرمند»،

- فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، دوره ۳، ش ۱۲.
۸. جعفری ولدانی، اصغر (۱۳۸۸)، «استفاده از منابع آب رودهای مرزی ایران و عراق و حقوق بین‌الملل»، *مجله پژوهش حقوق و سیاست*، تهران، سال یازدهم، ش ۲۶.
۹. زرقانی، سید هادی؛ لطفی، امین (۱۳۹۰)، «نقش رودهای مرزی در همکاری و همگرایی منطقه‌ای»، *مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای*، ش ۱۶.
۱۰. سجادی‌پور، سید کاظم؛ امیری مقدم، رضا (۱۳۸۸)، «نقش سازوکارهای حقوقی در حل و فصل منازعات ژئوپلیتیکی مطالعه موردی: عهدنامه مرزی و حسن همجواری ۱۹۷۵ الجزائر»، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، سال پنجم، ش ۲.
۱۱. شیرازیان، شیرین؛ خطیبی، عطیه (۱۳۹۴)، «حقوق بهره‌برداری غیرکشتیرانی از آبراه‌های بین‌المللی با نگاهی به توسعه پایدار»، *پایداری، توسعه و محیط زیست*، دوره ۲، ش ۹۴.
۱۲. عابدینی، عبدالله؛ دعاگوئی هریس، کریم (۱۳۹۷)، «ضرورت پیوستن ایران به کنوانسیون حقوق استفاده غیر کشتیرانی از آبراه‌های بین‌المللی»، *مجموعه مقالات حقوق آب فرصت‌ها و راهکارها*، چ اول، تهران: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.
۱۳. عزیزی، ستار؛ موسوی، سید مهدی (۱۳۹۵)، «پرونده گابچی‌کوو ناگیماروس: نقش دیوان بین‌المللی دادگستری در برجسته‌سازی مفهوم توسعه پایدار»، *مجله حقوقی بین‌المللی*، ش ۵۵.
۱۴. مرادی، سیدمهدی (۱۳۸۵)، «حکومت‌مداری جهانی و تکامل رویکرد همکاری در سیاست بین‌الملل»، *دانشنامه حقوق و سیاست*، ش ۱۰.
۱۵. ممتاز، جمشید (۱۳۷۴)، «نظام حقوقی آب آبراه‌های بین‌المللی خاورمیانه»، *مجله حقوقی بین‌المللی*، دوره ۱۳، ش ۱۸-۱۹.
۱۶. میرزائی، محمدعلی (۱۳۸۸)، «چالش‌های هیدروپولیتیک ایران و عراق با تأکید بر اروندرود»، *مجله اطلاعات سیاسی-اقتصادی*، تهران، ش ۲۶۴-۲۶۳.

ج) پایان‌نامه‌ها

۱۷. خادمی جهرمی، محمدعلی (۱۳۷۸-۱۳۷۷)، *اعتبار معاهده ۱۹۷۵ بغداد*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
۱۸. مرادی، محمدمهدی (۱۳۸۵)، *مشکلات جاری حقوقی در روابط مرزی ایران و عراق*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.

د) اسناد

۱۹. موافقت‌نامه بین ایران و عراق راجع به استفاده از رودخانه‌های مرزی ۱۹۷۵/۱۲/۲۶.

۲. عربی

الف) کتاب‌ها

۱. الأمم المتحدة (۲۰۰۵)، التعاون بين الدول على المستوى الإقليمي في مجال إدارة الموارد المائية: حالات دراسه لبعض الدول في منطقه الإسكوا، نيويورك.
۲. جاسم، علاء حسين (۲۰۱۸)، التنظيم القانوني لإستخدام المجارى المائية الدوليه للأغراض غير الملاحيه، الإسكندريه: دار الجامعه الجديده.
۳. الجندى، غسان (۲۰۰۱)، الوضع القانوني للمجارى المائية الدوليه، الطبعة الاولى، عمان.
۴. الجويلي، سعيد سالم (۱۹۹۸)، قانون الأنهار الدوليه، القاهره: دارالنهضة العربيه.
۵. داود، إسماعيل (۲۰۱۷)، المفاوض العراقي و قراءه في اتفقيه قانون استخدام المجارى المائية الدوليه في الأغراض غير الملاحيه لعام ۱۹۹۷، الطبعة الاولى، بيروت: المؤسسة العربيه للدراسات والنشر.
۶. الشاكر، قيان موفق (۲۰۱۱)، النظام القانوني للموارد المائية المشتركه بين العراق و إيران، بغداد: وزاره الخارجيه.
۷. شروف، عصام (۲۰۱۵)، أزمه مياه حوضي دجله و فرات بين دوافع التنميه و قيود التعاون، دمشق: الهيئه العامه السوريه للكتاب.
۸. العادلي، صبحي أحمد زهير (۲۰۰۷)، النهر الدولي المفهوم والواقع في بعض أنهار المشرق العربي، الطبعة الاولى، بيروت: مركز دراسات الوحده العربيه.
۹. علوان، جابر فهمي (۲۰۱۸)، المجارى المائية الدوليه والأنهار والقنوات في إطار القانون الدولي العام، الإسكندريه، المكتب الجامعي الحديث.
۱۰. العيساوي، د. سلمان شمران (۲۰۱۶)، أزمه مياه الرافدين بين أطماع الجوار الجغرافي والقانون الدولي، الطبعة الاولى، بيروت: منشورات زين الحقوقيه.
۱۱. محمد، داليا إسماعيل (۲۰۰۶)، المياه والعلاقات الدوليه دراسه في أثر أزمه المياه على طبيعه و نمط العلاقات العربيه التركيه، القاهره: الطبعة الاولى، مكتبه مدبولي.
۱۲. المنصور، عبدالعزيز شحاده (۲۰۰۰)، المسأله المائيه في السياسه السوريه تجاه تركيا، بيروت: مركز دراسات الوحده العربيه.

ب) مقالات

۱۳. الصحراوي، عبدالحميد (۲۰۱۷)، «النظام القانوني للمجارى المائية العابره للحدود على ضوء اتفقيه الامم المتحده بشأن استخدام المجارى المائية الدوليه في الاغراض غير الملاحيه»، مجله الفقه والقانون، العدد الواحد والخمسون.

١٤. فضيل، احمد تقى (٢٠١٤)، «مبادئ استغلال الأنهار الدولييه على وفق اتفاقيه قانون استخدام المجارى المائيه للاغراض غير الملاحيه لعام ١٩٩٧»، مجله واسط للعلوم الإنسانيه، جامعه واسط، العدد ٢٥.

ج) پايان نامه ها

١٥. جاسم، جعفر خزعل (١٩٩٣)، قواعد استغلال الأنهار الدولييه لغيرالملاحه و مدى تطبيقها فى العراق، رساله الماجستير المقدمه الى كليه القانون جامعه بغداد.
١٦. الردايده، هدى جمال محمد (٢٠٠٨)، القانون الدولى للمياه وحقوق المياه الفلسطينيه دراسه الحوض الجوفى الغربى فى فلسطين فى ضوء القانون الدولى، رساله الماجستير، جامعه القدس/فلسطين.
١٧. الرشيدى، هاله أحمد محمد (٢٠١٢)، الإدارة الدوله للموارد المائيه المشتركه: دراسه فى ضوء أحكام اتفاقيه الأمم المتحده لعام ١٩٩٧ بشأن المجارى المائيه الدوليه، كليه الاقتصاد والعلوم السياسيه/ جامعه القايره.
١٨. رشيد محمد، محمد حسين (٢٠٠٠)، الاستخدام المنصف والمعقول للأنهار الدولييه، رساله الماجستير المقدمه الى كليه القانون جامعه بغداد.
١٩. الطائى، لهيب صبرى ديوان (٢٠١١)، الأحكام الخاصه بالمجارى المائيه الدوليه المستخدمه لأغراض غير الملاحيه، رساله الماجستير المقدمه على كليه الحقوق/جامعه الشرق الاوسط، عمان.
٢٠. الفاضى، ممدوح توفيق (١٩٦٧)، استغلال الأنهار الدولييه فى غير شئون الملاحه و مشكله نهر الأردن، اطروحه الدكتوراه المقدمه الى كليه الحقوق، جامعه القايره.

د) اسناد

٢١. اتفاقيه استخدام المجارى المائيه الدوليه فى الاغراض غير الملاحيه عام ١٩٩٧.
٢٢. مذكره تفاهم بين وزاره الموارد المائيه فى جمهوريه العراق و وزاره الطاقه فى الجمهوريه الاسلاميه الايرانيه لسنة ٢٠١٢.
٢٣. وزاره الخارجيه العراقيه (١٩٧٦). معاهده الحدود الدوليه وحسن الجوار بين العراق وايران لسنة ١٩٧٥، بغداد.

ه) كنفانس

٢٤. داوود، ماجد عبدالمجيد (٣-١٠/١٩٩٤)، القانون الدولى الخاص بالمياه الدوليه المشتركه، مؤتمّر رصد المياه والقوانين والتشريعات وإداره المصادر المشتركه للمياه الطبيعيه، طرابلس.

۳. کردی

الف) کتاب‌ها

۱. وه‌له‌دبه‌گی، نازاد (۲۰۱۵). *رئ‌ک‌خستنی یاسایی ریره‌وی ئاویی سیروان له‌به‌ر روشنایی یاسای نیودده‌وله‌تی گشتی، سل ئمانی، سه‌ن‌ته‌ری لیکولینه‌وه‌ی ستراتیجی کوردستان*.

۴. انگلیسی

A) Books

1. Al-Adly, Sobhi Ahmed Zuhair (2007), *The international river concept and reality in some rivers of the Arab Mashreq*, first edition, Beirut, Arab Unity Studies Center (In Arabic).
2. Al-Issawi, Salman Shamran (2016), *Mesopotamia water crisis between the ambitions of geographical neighborhood and international law*, first edition, Beirut, Zain legal Publications (In Arabic).
3. Al-Juwaili, Saeed Salem (1998), *International Rivers Law*, Cairo, Arab Renaissance House (In Arabic).
4. Al-Mansour, Abdelaziz Shehadeh (2000), *The Water Issue in Syrian Politics towards Turkey*, Beirut, Center for Arab Unity Studies (In Arabic).
5. Al-Shaker, Vian Mowaffak (2011), *The legal system of the shared water resources between Iraq and Iran*, Baghdad, Ministry of Foreign Affairs (In Arabic).
6. Alwan, Jaber Fahmy (2018), *International Watercourses, Rivers and Canals in the Framework of Public International Law*, Alexandria, Modern University Office (In Arabic).
7. Augusto Caponera, Dante (2013), *Principles of Law and Water Management*, Mohsen; Abbasi, Asli, translated by Abdollahi, first edition, Tehran, Shahr-e-Danesh Institute for Legal Studies and Research (In Persian).
8. Daoud, Ismail (2017), *The Iraqi negotiator and a reading of the agreement on the law of the use of international watercourses for non-navigational purposes of 1997*, first edition, Beirut, Arab Institute for Studies and Publishing (In Arabic).
9. El-Gendy, Ghassan (2001), *The legal status of international watercourses*, first edition, Amman (In Arabic).
10. Farshad Gohar, Nasser (1988), *Legal System of International and Arvand River*, First Edition, Tehran, Office of Political and International Studies (In Persian).
11. Iraqchi, Sayyid Abas (2015), *Transboundary Water Diplomacy and the International System*, Tehran, International Education and Research Center (In Persian).
12. Jassim, Alaa Hussein (2018), *Legal regulation of the use of international watercourses for non-navigational purposes*, Alexandria, New University House (In Arabic).
13. Mohamed, Dalia Ismail (2006), *Water and international relations, a study in the impact of the water crisis on the nature and pattern of Arab-Turkish relations*,

Cairo, first edition, Madbouly Library ([In Arabic](#)).

14. Mohammad Alipour, Farida (2017), *Law on non-shipping uses of international waterways*, Tehran, Mizan Legal Foundation ([In Persian](#)).
15. Musawi, Sayyid Fazlullah (2010), *International Rivers Law with Emphasis on Jordan and Litani Areas and Water Management and Planning*, First Edition, Tehran, Dadgostar Publishing ([In Persian](#)).
16. Shroff, Essam (2015), *The water crisis of the Tigris and Euphrates basins between the motives of development and the constraints of cooperation*, Damascus, the Syrian General Organization for the Book ([In Arabic](#)).
17. United Nations (2005), *Cooperation among countries at the regional level in the field of water resources management: case studies of some countries in the ESCWA region*, New York ([In Arabic](#)).
18. Waladbagi, Azad (2015), *Legal Regulation of the Sirwan Watercourse in the Light of the International Public Law*, sulaymaniyah, Kurdistan Center for Strategic Studies ([In Kurdish](#)).

B) Articles

19. Abedini, Abdullah; Prayer Harris, Karim (2018), "The need for Iran to accede to the Convention on the Law of Non-Shipping Use of International Waterways" in: *Collection of Articles on Water Law, Opportunities and Solutions*, First Edition, Tehran, Tehran University Publishing Institute ([In Persian](#)).
20. Al-Sahrawi, Abdelhamid (2017), "The legal system of transboundary watercourses in the light of the United Nations Convention on the use of international watercourses for non-navigational purposes", *Journal of Jurisprudence and Law*, Fifty-first Issue, No.51 ([In Arabic](#)).
21. Azizi, Sattar; Mousavi, Sayyid Mehdi (2016), "The case of Gabchikovo Nagimaros: The role of the International Court of Justice in highlighting the concept of sustainable development", *International Law Journal*, No. 55 ([In Persian](#)).
22. Fadil, Ahmed Taqi (2014), "Principles of Exploiting International Rivers According to the Agreement on the Use of Watercourses for Non-Navigational Purposes of 1997", *Wasit Journal of Human Sciences*, Wasit University, No.25 ([In Arabic](#)).
23. Hadian, Hamid; Hejazi, Sayyid Alireza (2010), "Joint Hydropolitical Challenges of Iran with Iraq and Afghanistan, From Year 2001 to 2010, Arvand and Helmand Case Study", *Quarterly Journal of International Relations Studies*, Volume 3, Number 12 ([In Persian](#)).
24. Hussein, Omar Ahmed & Masum, Ahmad (2016), Binti Mohamed, Khadijah; The Use of the Diyala River Between Iran and Iraq: An International Law Approach, *Law and Political Sciences Journal*, Vol.5, No.1.
25. Jafari Valdani, Asghar (2009), "Utilization of water resources of Iran-Iraq border rivers and international law", *Journal of Law and Policy Research*, Tehran, 3th year, No. 26 ([In Persian](#)).
26. Leb, Christina (2013), The UN Watercourses Convention: the éminence grise

- behind cooperation on Transboundary water resources, *Water International*, Vol.38, No.2.
27. Mirzaei, Mohammad Ali (2009), "Hydropolitical Challenges of Iran and Iraq with Emphasis on the Arvand River", *Journal of Political-Economic Information*, Tehran, No. 263-264 ([In Persian](#)).
  28. Moradi, Sayyid Mehdi (2006), "Global Governance and the Evolution of the Cooperation Approach in International Politics", *Encyclopedia of Law and Politics*, No. 10 ([In Persian](#)).
  29. Mumtaz, Jamshid (1995), "The Middle East International Waterway Legal System", *International Legal Journal*, Vol. 13, No. 18-19 ([In Persian](#)).
  30. Pourhashemi, Sayyid Abbas; Zarei, Sahar; Khalatbari, Yalda (2013), "A Study of the Status of the Principle of Cooperation in International Environmental Law", *Quarterly Journal of Public Law Research*, Fifteenth Year, No. 39 ([In Persian](#)).
  31. Sajjadpour, Seyed Kazem; Amiri Moghadam, Reza (2009), "The Role of Legal Mechanisms in Resolving Geopolitical Disputes Case Study: Algerian Border and Good Neighbor Agreement 1975", *Geopolitical Quarterly*, Year 5, Issue 2 ([In Persian](#)).
  32. Schmeier, Susanne (2010), Governing International Watercourses- Perspectives from Different Disciplines, *Hertie School of Governance- Working Papers*, No.53.
  33. Shirani, Farnaz (2017), Cooperation in International Water Law and States Human Rights Obligation to Fulfil the Human Right to Water, *Global Journal of Politics and Law Research*, Vol.5, No.1.
  34. Shirazian, Shirin; Khatibi, Atieh (2015), "Non-Shipping Rights of International Waterways with a Look at Sustainable Development", *Sustainability, Development and Environment*, Vol. 2, No. 94 ([In Persian](#)).
  35. Zarghani, Sayyid Hadi; Lotfi, Amin (2011), "The Role of Border Rivers in Regional Cooperation and Convergence", *Journal of Geography and Regional Development*, No. 16 ([In Persian](#)).

C) Thesis

36. Agreement between Iran and Iraq on the use of border rivers, December 26, 1975 ([In Persian](#)).
37. ALqazi, Mamdouh Tawfiq (1967), *Exploitation of international rivers other than navigation and the problem of the Jordan River*, doctoral thesis submitted to the Faculty of Law, Cairo University ([In Arabic](#)).
38. Al-Radaydah, Huda Jamal Muhammad (2008), *International Water Law and Palestinian Water Rights Studying the Western Aquifer in Palestine in the Light of International Law*, Master Thesis, Al-Quds University / Palestine ([In Arabic](#)).
39. Al-Rashidi, Hala Ahmed Mohamed (2012), *The State Administration of Shared Water Resources: A Study in the Light of the Provisions of the 1997 United Nations Convention on International Watercourses*, Faculty of Economics and Political Sciences, Cairo University ([In Arabic](#)).

40. Al-Tai, Laheeb Sabri, Diwan (2011), *Provisions for international watercourses used for non-navigational purposes*, Master's thesis submitted to the Faculty of Law, University of the Middle East, Amman (In Arabic).

D) Decouments

41. Agreement on the use of international watercourses for non-navigational purposes in 1997 (In Arabic).
42. Iraqi Ministry of Foreign Affairs (1976), *Treaty of International Borders and Good Neighborliness between Iraq and Iran of 1975*, Baghdad (In Arabic).
43. Jassim, Jaafar Khazal (1993), *The rules of non-navigable exploitation of international rivers and the extent of their application in Iraq*, Master's thesis submitted to the College of Law, University of Baghdad (In Arabic).
44. Khademi Jahromi, Mohammad Ali (1998-1999), *Validity of the Baghdad Treaty 1975*, Master Thesis, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran (In Persian).
45. Memorandum of Understanding between the Ministry of Water Resources of the Republic of Iraq and the Ministry of Energy of the Islamic Republic of Iran for the year 2012 (In Arabic).
46. Moradi, Mohammad Mehdi (2006), *Current Legal Problems in Iran-Iraq Border Relations*, Master Thesis in International Law, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, Tehran (In Persian).
47. Rashid Muhammad, Muhammad Hussain (2000), *Equitable and reasonable use of international rivers*, Master's thesis submitted to the College of Law, University of Baghdad (In Arabic).

E) Conference

48. Daoud, Majed AbdelMajid (3-6/10/1994), *International Law on International Shared Water, Conference on Water Monitoring, Laws, Legislation and Management of Shared Natural Water Resources*, Tripoli (In Arabic).

F) Convention

49. Convention on the Law of the Non-navigational Uses of International Watercourses 1997.
50. International Court of Justice, Case Concerning the Gabacikovo-Nagymaros Project, Judgment of 25 September 1997.